

Summary
Svitlana Hrozian

Newest Ukrainian Literature: Genre-Style and Thematic Dominants

The article shows the author's position regarding the development of the modern literary process in Ukraine. Its genre-style features, thematic dominants, which were created by the post-colonial, post-Soviet era, have been found out. It is proved that the newest literature is called the most modern one, that is, those works that have been written since the abolition of censorship, from the time of Ukraine's independence (1991) to the present day, although some fundamental changes in the development of domestic fiction have occurred during the perestroika period (1985-1889). It is proved that due to open freedom of creativity, pluralism of thoughts, communication between Ukrainian and foreign writers, expansion of cultural contacts and the exchange of experience, domestic fiction has gained new genre forms and stylistic features, the topics of previously forbidden problems by censorship (sexuality, famine, deviant behavior, comprehension of social problems and historical memory, etc.), the authors expanded the horizons of stylistic techniques (postmodernism, neo-vanguard, sensory-physiologism, appeal to collage, non-obscene vocabulary, mixed dialect), polyphonic (mixed) genres, styling, intertextuality.

Key words: *genre, style, themes, artistic works, polyphony, modern literature.*

Дата надходження статті: «05» жовтня 2018 р.

Дата прийняття до друку: «19» листопада 2018 р.

УДК 82 (091): 2-35

DOI: 10.31475/fil.dys.2018.08.02

СВІТЛАНА ГУМЕНЮК,

кандидат філософських наук, доцент

(м. Рівне)

**Концепція полемічної літератури
у дослідженнях Дмитра Чижевського**

У статті аналізується релігійна полеміка на українських землях у період кінця XVI – початку XVII століть, розлого проінтерпретована у дослідженнях Д.Чижевського, концептуальну основу яких склала творчість православного подвижника Івана Вишенського.

Дослідник апелює до історико-релігійного контексту становлення світоглядних доміант українства та спонукає науковців до переосмислення ролі східного християнства як

невід'ємної частини і ключової ланки єдиної європейської християнської культури. З цією метою Д. Чижевський говорить про високі ідеали ісихазму, які плекають православні містики, опираючись на особливий авторитет Діонісія Ареопажита.

Д. Чижевський доводить думку про те, що діяльність острозьких полемістів зосереджена на концептуальних поняттях внутрішньої людини, «серця», самопізнання, духовної мудрості та ін. Вона мала істотний вплив на розвиток ментальних складових українського народу. Таким чином, концепція полемічної творчості у дослідженнях Дмитра Чижевського – це відкрита і незавершена тема, яка потребує подальшої експлікації, особливо у час нинішніх карколомних світоглядних зрушень.

Ключові слова: *релігійна полеміка, острозькі традиціоналісти, ісихазм, християнська містика, аскетизм, святоотцівська література.*

Постановка проблеми в загальному вигляді... Філософська спадщина України, що впливає на формування духовного світу українського народу і на визначення його власної ідентичності, набуває дедалі більшої актуальності. Потреба соціокультурних самовизначень, що обумовлює вибір пріоритетного поля ціннісних орієнтирів, масштабне осягнення історичного поступу, і, передусім, необхідність збагнути сенс морально-релігійного досвіду українства, який лягає в основу розвитку сучасного суспільства, – всі ці елементи у безпосередній взаємодії позитивно впливають на становлення світоглядних домінант українства.

Формулювання цілей статті... У зв'язку з цим важливого значення набуває філософська творчість острозьких полемістів, яка на сьогодні є вивченою недостатньо і потребує подальших експлікативних зусиль. Особливу увагу ми запропонуємо звернути на бароковий контекст становлення вітчизняної культури даного періоду. В.Горський, опираючись на дослідження Чижевського, зазначає, що яскравим виявом єдності багатоманіття доби бароко, як для Заходу, так і для Сходу, була притаманна повага до традиції, причому барокова культура «пойнята пафосом оновлення старого», причому, «шануючи традицію, людина бароко намагається здолати прагнення до нестримної індивідуальної сваволі, до розриву з вищими цінностями, властиве добі Відродження» [1, с.144]. Відтак, повага до традиції проторенесансної та ренесансної доби стала важливим опертям для духовного пошуку аналізованої епохи. Проте, за всієї близькості цих характеристик, слід підкреслити парадигмальну відмінність

засадничих положень софійного (для православних) та епістемного (для латинян та протестантів) шляху здійснення цих пошуків, тобто власне тієї «старовини», що лягла у основу релігійних уподобань православного «візантизму» та їх опонентів.

Виклад основного матеріалу... «Філософські твори» Дмитра Чижевського допоможуть нам відстежити засадничі характеристики полемічного письменства. Сам філософ особливу увагу звертав на літературну спадщину Івана Вишенського, хоча репрезентантами духовних пошуків у царині православної традиції (окрім загальновідомих імен полемістів), котрі мали пряме чи опосередковане відношення до Острозького культурно-освітнього центру було чимало православних подвижників. Іов Почаївський, Ісакій Святогорець (Борискович), ієромонах Кипріан – знаменитий перекладач з грецької на церковнослов'янську мову творів Макарія Єгипетського, Іов Борецький, ієромонах Афанасій, Ісайя Балабан – Уневський архімандрит, сподвижник Іова Княгиницького, ігумен Герасим Угорницький; Лонгин Карпович – архімандрит Святодухівського монастиря, ієромонах Флавіан Касянович, ієромонах Іларіон; Іов Княгиницький, – це не повний список діячів культури, чиї імена неможливо ігнорувати, як неможливо також не помітити, що смислотворчим осердям для них було християнське православне подвижництво. За вдалим визначенням О.Корнецової, у сцієнтистській раціоналістичній і прагматичній новоевропейській культурі його часто оцінювали зневажливо як обскурантизм чи втечу від світу. Сучасна дослідниця зазначає, що подвижники, спираючись на святоотцівський аскетичний досвід, є носіями істинного духовного просвітництва, адже і душею, і розумом ісихаст прагне отримати знання і про світ, і про речі. Для нього молитва - це шлях до спілкування з Творцем, вона має глибоке гносеологічне значення і у містичному спогляданні відкриває для подвижника те, що святоотцівська традиція називає «знанием логосов вещей», тобто їх трансцендентний сенс [2, с. 344].

Звернемося до центральної постаті полемістів традиційного крила – Іоанна Вишенського. Серед найбільш вагомих ціннісних орієнтирів, суміжних з площиною візантійського православ'я, український мислитель називає євангельську проповідь, апостольську науку, закон святих, цноту і добродієність, простоту, віру, надію, любов, смирення, збереження суті християнського хрестоносного імені, практичне «на ділі» осягнення простоти благочестивого християнства та каяття. Причому, пристрасний «глухий русин» «голяк і страннік», «Іоанн грішний», що прагне «єдиного на потребу» – спасіння, переконливо закликає свого читача не шукати еллінської філософської зверхності,

«гною світолюбства», комедійництва та машкарництва, але не оминати очима, «застановляйтесь на ступенях о лжи и истине» [3, с.308]. Не викликає подиву й те, що той, хто «зело любляй безмолвие», часто повторює за апостолом Павлом житейську сентенцію: «несть наша брань к плоти и крови, но к началом и ко властем и к миродержателем тьмы века сего» [3, с.172]. Філософські системи Платона та Аристотеля аскет у своїй «Книжці» іменує не інакше як поганськими, закликаючи всупереч хитрому безвір'ю протиставити Того, хто смиренням перемагає гордість, хто і безкнижних вчить премудрості, хто риболовів обертає на ловців душ людських, недвозначно натякаючи на Христа Спасителя. Постать пристрасного і безкомпромісного полеміста досліджувалась багатьма українськими істориками, літературознавцями та філософами, серед яких чільне місце належить Д.Чижевському. В «Історії української літератури» вчений робить у зв'язку з цим висновок про те, що Іван Вишенський вбачає порятунок від усіх суспільних та церковних лих винятково у дотриманні найпростіших правил православної церкви.

І. Вишенський у полеміці виняткове місце відводить тому «Хто і безкнижних робить мудрими, Хто риболовів перетворює на ловців людських душ, Того, хто простотою і смиренням гордість присоромлює, тобто самого винуватця християнського світорозуміння – Христа Спасителя, що показав приклад смирення Отцю Небесному «аж до смерті хресної» [3, с.309].

Інок з Вишні розкриває своє розуміння смирення, як найважливішої, першої якості, котра допомогла навіть багатим, але благочестивим царям отримати «плоди християнства». Що ж до шляху придбання богоподібності задля особистого спасіння, то полеміст дає недвозначну пораду, як пройти цей «хрестоносний шлях», виокремлюючи для долаючих його наступні моральні чесноти: «Смирение, – розум'ючи то о собѣ, иж не маш ся чим гордити;... меншост и последност, – розум'ючи то о собѣ, если и высоко съдит и вышше всех глядит, але земля и прах с низкими ровно ест...; безхвалие, – розсуждаючи в собѣ, иж нѣмаш ся чим хвалити, што во веки не пребывает и скоро не отмѣняет, и вконец исчезает и погибает...; милост, щедрост, добронравие и добродетел; ...благоговенство, – то ест: учтивост, боязнь и встыд заховати и всѣгда при собѣ имѣти к Богу и святым» [3, с.322]. Неважко побачити, що саме такі якості морального самовдосконалення були пропаговані давньоруською агіографічною літературою.

Чижевський відзначає також вміння Вишенського аргументовано вести дискусію як при нападі так, і при захисті і зосереджуватись на

принципових питаннях. Стиль письма Вишенського, за спостереженням дослідника, наближений до сучасників, але найбільша подібність його стилю до святоотцівського, особливо того, яким писав Іоанн Златоуст, а не до латинської риторики. Цей стиль не наслідував «цицеронівського».

Однією з найґрунтовніших наукових розвідок щодо постаті І.Вишенського та інших представників острозького книжництва, окрім Дмитра Чижевського, є на сьогодні розвідка Я.Стратій, яка слушно зауважує, що творчість цього полеміста свідчить про те, що він був рішучим противником вибраного католицькими теологами шляху пізнання божественної істини через логіку і розмірковування, натомість Вишенський був прихильником традиційного для православ'я ірраціонального містико-аскетичного способу осягнення істини. Дослідниця також підкреслює, що джерелом цієї містичної концепції самопізнання і богопізнання були для полеміста давньоруські монастирські пам'ятки та твори візантійських ісихастів.

Ще один ретельний дослідник творчості Вишенського – П.Яременко акцентує нашу увагу на тому, що «методологічними посібниками Вишенському слугували в першу чергу апостольські послання і візантійська патристика» [8, с.55]. Саме ці книги щедро цитуються аскетом у його антикатолицьких інвективах. Яременко зазначає, що книжник-традиціоналіст виступає палким поборником Істини, але тієї, якою керуються Божественне начало в людині, дух, розум, а не плоть, з оптимізмом зазначаючи, що «Истина же сущая и непрменная есть не временна, но вечне пребывательная [5, с.26]. Отже, письменник декларує віру в існування абсолютної істини, яку репрезентує православ'я, бо «латинь» попирає її, «занеже не стоит в истине, не повинуется и не верует истине» [5, с.26]. Варто наголосити, що вказані орієнтири у просторі Острозького традиціоналізму стали відправною точкою філософування православних книжників-полемістів, утворивши їх концептуальне дослідницьке поле.

Чижевський підкреслює, що Іван Вишенський «мав натхнення істинного пророка» і, навіть висвітлюючи другорядні проблеми, він талановито і послідовно зводить докази у єдину цілісність, наповнюючи їх духом біблійного пафосу. Завдяки цьому, на думку дослідника, Вишенський перевершив своїх сучасників не лише дякуючи досконалій художній формі полемічних творів, а й умінням довести винятковість і надзвичайну вагу питань, які він ставить перед людством [7,с.132]. Дмитро Чижевський наголошує на тому, що творчість полеміста виходить за межі свого часу і торкається таких «питань та проблем, що гостра контрверсія, притаманна Україні XVI сторіччя, переростає в

дискусію, яка має значення для всіх часів і народів» [7, с.132]. Мова йде про модель ідеальної християнської церкви, зразком якої для мислителя і аскета служила багатостраждальна і гнана церква першохристиян, а не могутня і можновладна католицька церква. Відтак, концепція полемічної літератури, за Чижевським опирається на здатність розглядати тимчасовий окремих конфлікт через призму глобальних проблем людства і надає полемічним трактатам злободенності та життєдайної снаги. Цей важливий висновок філософа спростовує постулати деяких істориків літератури, які намагались звинуватити Вишенського в тому, що він ухилився від «основних питань» релігійного конфлікту, і навпаки, поставити його інтелектуальний потенціал на щабель вищий від вузького історичного моменту і конкретної конфліктної ситуації.

У своєму ґрунтовному дослідженні філософської думки на Україні, у розділі, що присвячений окремим представникам філософської думки даного періоду, Чижевський згадує також творчість одного з перших, пов'язаних з Острогом полеміста Герасима Смотрицького та його «Ключ царства небесного» (1587 р.) і наголошує на тому, що його творчості притаманні «філософічні елементи», зокрема розмисли про тимчасовість і вічність, про ество і натуру речей, про перебіг подій у світі і т. д. і т. п.

Порівнюючи ці розмисли з творчістю Вишенського, Чижевський зауважує, що останній у силу свого безпосереднього релігійного переживання навіть не робить ніяких спроб «філософічно сформувати свій світогляд», очевидно вважаючи себе людиною далекою від мудрувань світської філософії [6, с.31].

Серед тих, хто має відношення і до полеміки і до філософської думки Чижевський згадує А. Курбського, який окрім отців церкви цитує і Діонісія Ареопагіта, автора на якого дуже часто опираються острожани-полемісти. Слід наголосити на тому, що за слухним зауваженням Чижевського у творах Кирила Транквіліона Ставровецького також використовується позиція християнського неоплатонізму і платонізму «Ареопагітик» того ж таки Діонісія Ареопагіта, так часто цитованого у полемічних трактатах православних традиціоналістів. Отже, Дмитро Чижевський констатує факт зародження «цілого ряду думок, що пізніше зустрічаємо у багатьох українських мислеників» саме в творах Ставровецького. Мова йде і про уявлення людини як мікрокосму, і про зовнішню і внутрішню сферу психіки людини, де глибшою є внутрішня людина і поняття «серця», і уявлення про самопізнання, християнську етику і т. д. Важливим висновком є також думка про те, що джерелом цих думок у

представників полеміки і, зокрема, Кирила Транквіліона Ставровецького, дослідник вважає як святоотцівську літературу, так і античну філософію[6, с.30].

Висновки... Отже, у творах Дмитра Чижевського відстежується чітка концепція полемічної літератури, у основі якої він вбачає непересічну творчість Івана Вишенського, не лише як найвидатнішого письменника тієї доби, а й як містика, аскета і мислителя. Чижевський вважає основоположним питанням його трактатів теорію «істинної Церкви». І хоча Вишенський був тісно пов'язаний з інтелектуальним життям доби, але вважав і Відродження, і Реформацію занепадом і хитрим підступом противників християнства[7, с.133].

По-друге, концепція полемічної літератури, за Чижевським, опирається на здатність розглядати тимчасовий окремий конфлікт через призму глобальних проблем людства і надає полемічним трактатам злободенності та життєдайної снаги.

По-третє, Дмитро Чижевський констатує факт зародження філософського мислення у творчості Герасима Смотрицького та Кирила Транквіліона Ставровецького, а джерелом цих думок у представників полеміки і, зокрема, Ставровецького, дослідник вважає як святоотцівську літературу, так і античну філософію.

По-четверте, порятунок від усіх суспільних та церковних лих, православні полемісти вбачають винятково у дотриманні найпростіших правил православної церкви.

По-п'яте, Чижевський звертає увагу на великий авторитет серед православних полемістів творів Діонісія Ареопагіта, автора який стоїть біля витоків християнської містики і якого часто цитують.

По-шосте, до критичного поля своїх досліджень філософ не включає творчості письменників католицького, уніатського та протестантського таборів, що є особливістю його авторського зацікавлення.

І останнє, що хочемо підкреслити особливо: концепція полемічної літератури у дослідженнях Дмитра Чижевського – це відкрита і незавершена тема, віссю і осердям якої є легендарна постать Івана Вишенського, керованого високим ідеалом візантійської традиції з елементами пізньовізантійського містицизму (ісихазму), яка потребує подальшого вивчення і експлікації, особливо у час сучасних карколомних світоглядних зрушень.

Список використаних джерел і літератури:

1. Горський В. Біля джерел : нариси з історії філософ. культури України. Київ: Вид. дім «Києво-Могилян. акад.», 2006. 262 с.
2. Корнецова О.А. Подвижничество: Философия. Краткий тематический словарь. Ростов-на-Дону: Феникс, 2001.

3. Вишенский И. Неизданные сочинения и послания Иоанна Вишенского, начала XVII ст. *Памятники литературной полемики православных южно-русцев с латино-униатами*. Київ, 1887. С. 19–348. (Архив Юго-Западной России ; ч. 1, т. 7).

4. Вишенський І. Книжка (1598—1601 рр.). *Тисяча років української суспільно-політичної думки: у 9 т.* / [редкол.: Гунчак, Т. (голова) та ін.]. Київ, 2001. Т. 2, кн. 2 (Перша половина XVII ст.). С. 7–38.

5. Чижевський Д. Історія української літератури: (від початків до доби реалізму). Тернопіль: Феміна, 1994. 480 с.

6. Чижевський Д. Філософські твори: у 4 т. Київ: Смолоскип, 2005. Т. 1: Між інтелектом і культурою: Дослідження з історії української філософії. 263 с.

7. Чижевський Д. Філософські твори: у 4 т. Київ: Смолоскип, 2005. Т. 2: Між інтелектом і культурою: Дослідження з історії української філософії. 263 с.

8. Яременко П. К. Иван Вишенский. Київ: Вища школа, 1982. 142 с.

References:

1. Gors'kyj V. Bilya dzherel : nary'sy` z istoriyi filosof. kul'tury` Ukrayiny` / Vilen Gors'kyj. — K. : Vy`d. dim «Ky`vevo-Mogy`lyan. akad.», 2006. — 262 s.

2. Korneczova O.A. Podvy`zhny`chestvo: Fy`losofy`ya. Kraty`j tematy`chesky`j slovar` / O.A Korneczova. — Rostov – na Donu: Feny`ks, 2001.

3. Vy`shensky`j Y`. Ney`zdannnye sochy`neny`ya y` poslany`ya Y`oanna Vy`shenskogo, nachala XVII st. // [Pamyatny`ky` ly`teraturnoj polemy`ky` pravoslavny`h yuzhno-ruscev s laty`no-uny`atamy`]. — K., 1887. — S. 19—348. — (Arxy`v Yugo-Zapadnoj Rossy`y` ; ch. 1, t. 7).

4. Vy`shens'ky`j I. Kny`zhka (1598—1601 rr.) // Ty`syacha rokiv ukrajins`koyi suspil`no-polity`chnoyi dumky` : u 9 t. / [redkol. : Gunchak, T. (golova) ta in.]. — K., 2001. — Т. 2, кн. 2 : (Persha polovy`na XVII st.) — S. 7—38.

5. Chy`zhevs`ky`j D. Istoriya ukrajyns`koyi literatury` : (vid pochatkiv do doby` realizmu) / D. Chy`zhevs`ky`j. — Ternopil` : Femina, 1994. — 480 s.

6. Chy`zhevs`ky`j D. Filosofo`ski tvory` : u 4 t. / D. Chy`zhevs`ky`j. — K. : Smolosky`p, 2005. — Т. 1 : Mizh intelektom i kul`turoyu: Doslidzhennya z istoriyi ukrajyns`koyi filosofiyi. — 263 s.

7. Chy`zhevs`ky`j D. Filosofo`ski tvory` : u 4 t. / D. Chy`zhevs`ky`j. — K. : Smolosky`p, 2005. — Т. 2 : Mizh intelektom i kul`turoyu: Doslidzhennya z istoriyi ukrajyns`koyi filosofiyi. — 263 s.

8. Yaremenko P. K. Ivan Vy`shens`ky`j / K. P. Yaremenko. — K. : Vy`shha shk., 1982. — 142 s.

Summary

Svitlana Humeniuk

Concept of Polemic Literature in the Research Work of Dmytro Chyzhevsky

The article analyzes the religious polemics in Ukraine in the period of the end of the sixteenth and early seventeenth centuries, interpreted in details in

D. Chyzhevsky's researches, the conceptual basis of which was the work of the Orthodox asceticist Ivan Vyshensky.

The researcher appeals to the historical and religious context of the formation of world-view dominants or Ukrainianness and encourages scholars to rethink the role

of Eastern Christianity as an integral part and key link of a single European Christian culture. For this purpose, D. Chyzhevsky speaks of the high ideals of hesychasm, which Orthodox mystics cultivate, drawing on the special authority of Dionysius Areopagite.

D. Chyzhevsky argues that the activity of the Ostroh polemicists is concentrated on the conceptual concepts of the inner man, the «heart», self-knowledge, spiritual wisdom, etc. It had a significant impact on the development of the mental components of the Ukrainian people.

Thus, the concept of polemical creativity in the researches of Dmytro Chyzhevsky is an open and unfinished subject, which requires further explication, especially in the period of the current terrible worldview shifts.

Key words: *religious polemics, Ostrog traditionalists, hesychasm, Christian mysticism, asceticism, patristic literature.*

Дата надходження статті: «11» вересня 2018 р.

Дата прийняття до друку: «28» вересня 2018 р.

УДК 821.161.82-2

DOI: 10.31475/fil.dys.2018.08.03

АЛЛА ЗАХАРЧЕНКО,

кандидат філологічних наук

(м. Київ)

Художня специфіка драматургії Віталія Товстоноса (В. Таля)

У статті розглядаються особливості поетики драматичних творів українського письменника кінця ХІХ – початку ХХ століть Віталія Товстоноса (В. Таля). З'ясовуються ідейні, тематичні, жанрові, стильові, сюжетні, композиційні, образні доміанти п'єс письменника. Твори В. Товстоноса характеризуються як явище, що акумулювало провідні тенденції розвитку драматургії межі століть, синтезувало традиційні й новаторські методи художнього моделювання дійсності.

Ключові слова: *драма, комедія, ідея, проблема, стиль, образ.*

Постановка проблеми в загальному вигляді... Літературний процес межі ХІХ–ХХ століть прикметний пошуками нових зображально-виражальних засобів та підходів до художнього осягнення буття, входженням нашої літератури в європейський мистецький контекст.